

Тематски зборник

„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Тематски зборник
„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

За издавача

Проф. др Драган Танчић, директор

Уредили и приредили:

Проф. др Драган Танчић

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник

Проф. др Далибор Елезовић

Лектура

Проф. др Јелена Војиновић Костић

Муниба М. Дрековић

Припрема за штампу

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Рi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-89025-80-4

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Тематски зборник

**„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ
СТВАРАЛАШТВУ“**

Лепосавић, 2022.

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ПРЕДГОВОР	13
Јасмина М. Ахметагић Страх од женског „Аникина времена“	17
Ана М. Мумовић Исконски и ововремени страхови од будућности (прилог тумачењу прозе Страх од сутра Аца Ракочевића)	31
Ана Р. Стишовић Миловановић Страх од завршетка приче	45
Мирјана М. Бечејски „Кратка историја једног дугог и великог страха“: приповетка „Књига“ Иве Андрића	55
Јасмина П. Кнежевић Дервиш и страх (наратив страха у роману Дервиш и смрт Меше Селимовића)	69
Милена М. Видосављевић Појава страха код ученика при учењу и усвајању страних језика	81
Ивана М. Раловић Памћење страха: Други светски рат од књижевности до филма	93
Урош З. Ђурковић Појам еколошке анксиозности и страх од нуклеарне катастрофе у српској књижевности: преглед проблема	115
Зорана З. Ђушић Страх у драмама Душана Ковачевића	127
Магда Г. Миликић Страх у роману „Дан шести“ Растка Петровића	143
Драгана Р. Рајовић Хришћанска деонтологија и страх у приповеци „Злате из Слатине“ Григорија Божовића	157

**ПОЛИТИКОЛОГИЈА, СОЦИОЛОГИЈА, ПРАВО,
ЕКОНОМИЈА, КОМУНИКОЛОГИЈА**

Андрей Владимирович Баранов Методи преодоленија страха в насилственном конфликте (на метериалах республик Донбасса)	167
Драган Љ. Танчић, Ванда Б. Божић Страх у политичким и кривичноправним наукама	175
Брацо Ковачевић Политика, интелектуалци и страх	187
Мирослав Д. Стевановић, Драган Ж. Ђурђевић Ширење страха као елемент међународноправног наступа запада против Републике Србије	193
Срђан Ж. Словић Страх као елемент односа између стратегије и политике у доба хладног рата	215
Радослав В. Балтезаревић Ново оружје политичког маркетинга: Системско одржавање осећаја страха eWOM комуникацијом	223
Маја С. Димић, Светислав С. Пауновић Програм економских мера за ублажавање негативних ефеката проузрокованих КОВИД-19 пандемијом у Републици Србији	239
Марјан Д. Марјановић, Милан Ж. Милошевић, Неџад С. Коралић Страх од демонополизације државе у војној безбједности	255
Невена Д. Красуља, Дејан Т. Илић, Гордана Ђуретић Појава страха услед економске кризе и немогућности планирања каријере	273
Перица Б. Милетић Страх запослених у организацији као механизам изградње свести о безбедности	291
Милан Д. Живојиновић, Сања З. Стошић Хибридни рат као генератор кризе и страха	305
Анђелка Р. Рачић Страх – кочница за пријаву насилника у породици	327
Винко Ј. Пандуревић Страх од рата и страхови у рату	343
Живана Р. Крејић, Јелена Д. Палић Сигурност туристиче дестинације као основа њеног развоја	389

Оља М. Арсенијевић, Јасмина М. Арсенијевић, Ненад Н. Перић Неуобичајене стратегије које стварају подршку промени	399
Марија С. Лугоњић, Драго Д. Орчић, Амела А. Хајдаревић Управљање променама у здравству у кризи изазваној пандемијом COVID-19 Котеровим осмофазним моделом	419
Боривоје В. Балтезаревић Анатомија страха – мултидисциплинарна интерпретација значења и вишеструке функције страха у друштву и култури	443
Бојан С. Драшковић Страх од смеха као основа тоталитарног поретка	451
Милица Р. Васиљевић Благојевић, Горан Р. Стојановић, Верица Г. Трбовић Перцепција страхова студената здравствених студија	473

ИСТОРИЈА, ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ, ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

Далибор М. Елезовић Феномен страха у историографском делу Жана Делима (1923-2020)	487
Ратко Љ. Љубојевић, Јелена В. Радовић-Стојановић Терор османских власти над српским народом	495
Дејан Р. Дашић Страх од интервенције са истока и наставка наоружања за потребе ЈНА 1951–1958. године	511
Звездана М. Елезовић Тема страха у савременој ликовној уметности	535
Петар Р. Ристановић Улоге феномена страха у разбуктавању косовске кризе 1981-1989. – прилог истраживању	541
Ена С. Мирковић Страх од револуционарног терора у Србији после Другог светског рата	553
Невена С. Петковић Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије	575
Марија М. Савић, Небојша Д. Ђокић Утицај страха од спољног и унутрашњег непријатеља на дислокацију римских војних једница на тлу Дарданије	595

Верица Р. Михајловић

Страх од временских непрлика као повод и инспирација
српских народних обичаја и песама 625

Милена Б. Шљивић

Уметност као начин превазилажења страха избеглица
са Косова и Метохије 637

CONTENT

LANGUAGE AND LITERATURE

FOREWORD	13
Jasmina M. Ahmetagić The fear of the feminine: „Anika's times“	17
Ana M. Mumović Primordial and contemporary fears of the future (contribution of the interpretation of prose „Fear of tomorrow“ by Aca Rakočević)	31
Ana R. Stišović Milovanović Fear of the end of the story	45
Mirjana M. Bečejski A short history of a long and big fear: A short story „The book“ by Ivo Andrić	55
Jasmina P. Knežević Dervish and fear, the fear narrative in the novel „Dervish and death“ by Meša Selimović	69
Milena M. Vidosavljević The appearance of students' fear in learning and acquiring foreign languages	81
Ivana M. Ralović Memory of fear: The Second World War from literature to film	93
Uroš Z. Đurković Eco-anxiety and fear of nuclear disasters in serbian literature: an overview ...	115
Zorana Z. Ćupić Fear in dramas of Dušan Kovačević	127
Magda G. Milikić Fear in Rastko Perović's novel „The sixth day“	143
Dragana R. Rajović Christian deontology and fear in the story „Zlata from Slatina“ by Grigorije Božić	157

**POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY, LAW,
ECONOMICS, COMMUNICATION SCIENCE**

Andrej Vladimirovič Baranov	
Methods of overcoming fear in violent conflict... (by the materials of The republic of Donbass)	167
Dragan Lj. Tančić, Vanda B. Božić	
Fear in political and criminal law sciences	175
Braco Kovačević	
Politics, intellectuals and fear	187
Miroslav D. Stevanović, Dragan Ž. Đurđević	
Spreading the fear as an element of The West's actions in International law againts The Republic of Serbia	193
Srđan Ž. Slović	
Fear as the element of relationship between strategy in the era of Cold War	215
Radoslav V. Baltezarević	
New weapons of political marketing: systematic maintance of feeling of fear throught eWOM communication	223
Maja S. Dimić, Svetislav S. Paunović	
The program of economic measures for reducing the negative effects caused by COVID-19 pandemic in The Republic of Serbia	239
Marjan D. Marjanović, Milan Ž. Milošević, Nedžad S. Korajlić	
Fear of demonopolization of the state military security	255
Nevena D. Krasulja, Dejan T. Ilić, Gordana Đuretić	
The appearance of fear due the economical crisis of career planning	273
Perica B. Miletić	
Fear of employees in organization of mechanism of building security awareness	291
Milan D. Živojinović, Sanja Z. Stošić	
Hybrid warfare as a generator od crisis and fear	305
Anđelka R. Račić	
Fear-reporting Domestic violence barrier	327
Vinko J. Pandurević	
Fear of war and fears in war	343
Živana R. Krejić, Jelena D. Palić	
Security of a tourist destination as the basis of its development	389

Olja M. Aarsenijević, Jasmina M. Arsenijević, Nenad N. Perić Unusual strategies that create support for changes	399
Marija S. Lugonjić, Drago D. Orčić, Amela A. Hajdarević Managing changes in health care in crisis caused by COVID-19 pandemic with Koter's Eight-phase model	419
Borivoje V. Baltezarević The anatomy of fear- a multidisciplinary interpretation of meaning and multiple functions of fear in society and culture	443
Bojan S. Drašković Fear of laughter as the basis of the totalitarian order	451
Milica R. Vasiljević Blagojević, Goran R. Stojanović, Verica G. Trbojević Perception of fears of medical studies students	473

HISTORY, HISTORY OF ART, ETHNOMUSICOLOGY

Dalibor M. Elezović The phenomenon of fear in the historiographic work of Jean Delumeau (1923-2020)	487
Ratko LJ. Lubojević, Jelena V. Radović Stojanović The terror of the Ottoman authorities over Serbian people	495
Dejan R. Dašić Fear of intervention from The East and procurement of arms for the needs of the JNA 1951 - 1958.	511
Zvezdana M. Elezović Theme of fear in contemporary art	535
Petar R. Ristanović The role of the phenomenon of fear in the outbreak of the Kosovo crisis 1981-1989 – contribution of the research	541
Ena S. Mirković Fear of revolutionary terror in Serbia after The Second World War	553
Nevena S. Petković Overcoming collective trauma: anthropological analyses of oral history of internally displaced Serbs	575
Marija M. Savić, Nebojša D. Đokić The influence of fear of external and internal enemies on the deployment of Roman military units in Dardania	595

Verica M. Mihajlović

Fear of weather disadvantages as the reason and inspiration
of Serbian folk customs and songs 625

Milena B. Šljivić

Art as a overcome the fear refugees from
Kosovo and Metohia experience 637

Маїга Г. МИЛИКИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

СТРАХ У РОМАНУ ДАН ШЕСТИ РАСТКА ПЕТРОВИЋА**

Айсираќи: У раду тумачимо мотив страха у роману *Дан шестии* Растка Петровића (1961). Основна претпоставка истраживања јесте да је доживљај света у ратном делу романа у великој мери обележен страхом. Оквир за тумачење овог мотива представља најпрегранична ситуација ратних околности у којим се протагонистаналази, као и његова животна доб, која подразумева осетљиве адолесцентске године, повезане са различитим психолошким, биолошким и социјалним променама. У интерпретацији романа ослањамо се на схватања о страху код Аристотела, Лаша Свенсена, Жана Делимоа и других аутора. Циљ рада је да расветли најважније импликације овог мотива у најамбидиозијем романескном остварењу Растка Петровића.

Кључне речи: *Дан шестии*, Растко Петровић (1898–1949), модернизам, роман, страх, стрепња.

„Сада је остајало још пружити се по земљи,
лежати и гледати у небо” (Петровић 1977: 408).

Стевана Папа-Катића, главног јунака романа *Дан шестии* Растка Петровића (1961), у првој књизи затичемо у околностима Првог светског рата, где се, заједно са српским народом и војском, током зиме 1915. године повлачи ка Крфу. Реч је о догађају који је у српском народу упамћен као *Албанска ђолџија*, а који чувени историчар Владимир Ђоровић назива *најжалоснијим* и у исто време и *највеличанственијим* тренутком националне историје (Ђоровић 2005: 258). Тако један од најизразитијих путника међуписцима српске књижевности сопствено искуство Великог рата претаче у романескну форму¹. При томе је *Дан шестии* понајмање роман о рату, а пре дело ’тоталног карактера’ (Петровић 2013),

* Истраживач приправник, magdamilic95@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. јануара 2022. године.

1 Занимљиво је што тему Првог светског рата наши романописци до сада нису нарочито често обрађивали. Више о томе: Јоковић 1994.

са претензијама да прикаже живот у најразличитијим контекстима који, од појединца, преко судбине колектива, сежу и до космичких димензија.

Ратне околностиу Петровићевом роману свакако подразумевају близину смрти, о чему Папа-Катић готово опсесивно размишља: „У овом часу, данас, светски рат. По једном огромном ланцу километара људи гину. [...] Стотине милиона људи обузети су само том халуцинантном идејом: некако извести да се остане жив” (Петровић 1977: 19–20). Смрт је јасперсовска гранична ситуација у којој се јунак затиче, она ситуација која је претећа по егзистенцију појединца, али која је услед тога и прилика да се кроз самоспознају продуби осећање света. Могло би се рећи да је у ратном делу *Дана шестог*² заступљена ’колективна’ гранична ситуација, с обзиром на то да се сви ликови налазе пред лицем смрти.

Карл Јасперс као облике граничне ситуације наводи и борбу, патњу и кривицу (Јасперс 1989). У роману се пројављују и аспекти осталих видова граничне ситуације, те се тако у делу образује ’ултимативна’ гранична ситуација. Борба, патња и кривица се у ратном делу *Дана шестог* на првом месту односе на Стеванов терет породичног наслеђа, оличен у његовом деди који се у роману назива Ј., али и у Ирцу, јунаковом оцу. У готово непрекидној рефлексiji и интензивној интроспекцији, те и у разговорима са својим другарима-вршњацима, протагониста покушава да разреши различите – често моралне – дилеме које се тиче његовог породичног наслеђа. Милан, један од Стеванових другара, у једном тренутку ће стати у одбрану Папа-Катића: „Да ли би он за то био крив? Како је могао да зна и да ли је могао да спречи нешто што се збивало пре његова рођења? И зашто би он био кривљи него неко коме је прадед био такав, или било који други предак у току историјског развића, а од чијег давнашег оссионства, ове или оне врсте, он још живи? Не пењући се до наших пећинских рођака, који су јели једни друге!” (Петровић 1977: 84).

Поред граничних ситуација, и други елементи Растковог романа омогућавају да се *Дан шестог* чита са становишта егзистенцијалистичке филозофије, што је случај и са првим делом из трилогије о Ирцу и његовом сину, мелодрамски интонираним романом идеја *Са силама немерљивим* (1927) (Петровић 2013: 180–181). Поред осталог, Стеван Папа-Катић инкарнира идеју о људској усамљености и ’бачености’ у свет (Недић 1972: 123)³, чиме се призива Хајдегерово схватање егзистенције. У *Дану шестом* се заправо неретко јављају егзистенцијалистичке метафоре, које су пак сличне метафорама које се срећу и у гностичкој традицији. Није пак познато да је Растко Петровић читао и гностичке текстове.

Још једна околност која је од нарочитог значаја за проучавање страха у Растковом роману јесу јунакове године. Свакако није занемарљиво то што је Стеван Папа-Катић адолесцент, који узвикује: „Имам седамнаест година

2 Ратни део романа првобитно је био насловљен „Осам недеља” и био је довршен пре 1935. године, мада је Растков роман о преласку преко Албаније најпре био замишљен као „велика Албанија” (Дероко 1984: 157).

3 У лику Стевана Папа-Катића Предраг Петровић уочава и ’трауму рођења’ о којој говори Ото Ранк (в. Петровић 2013: 227).

и умирем” (Петровић 1977: 198). За разлику од пубертета који је више процес физичких и биолошких промена, за адолесценцију су карактеристичне психолошке, социјалне и биолошке промене (Ерић 2015: 12). Током овог периода појединац има бројне задатке: да стекне осећање самосталности, да разреши проблем тела и превазиђе односе са идеализованим родитељским објектима из ранијих фаза, да реши и питање аутономије (Ерић 2015: 12). Сваки од ових аспеката адолесценције заступљен је у првој књизи *Дана шестіої*. Адолесценцију карактеришу и психички немир, буре и стресови; ни у једном животном добу није тако тешко одредити границу између нормалних и патолошких појава (Ерић 2015: 12), што такође може бити једна од перспектива у тумачењу Стеванове гротескне, натуралистичке, каткад ониричне, а свакако онеобиченеи поетизоване визије стварности. На тај начин, као што је већ примећено, *Дан шестіи* улази у ред романа српске књижевности који имају елементе *Bildungs* наратива (Душанић 2017: 333).

Радња друге књиге дешава се у Америци 1938. године⁴. Стевана Папа-Катића у њој затичемо као светски угледног палеонтолога и добитника Нобелове награде. Његов живот пак остаје трајно обележен ратним страдањем које је као младић доживео. Стога се чини да је за Стеванов лик у другој књизи карактеристична *кривица преживелог* (*survivor's guilt*). Овог појма се на извештајан начин дотицао исам Фројд, мада су га теоријски уобличили потоњи проучаваоци трауме (в. Хартман 2017: 1189–1190). Кривица преживелог се у *Дану шестіом* огледа у томе што је ратно искуство, о ком јунак у другој књизи готово све време размишља, одсудно утицало на његов живот. Папа-Катић се неретко осамљује и размишља о рату и о онима који су у њему страдали. Има потребу да их својом егзистенцијом, коју види као партикуларно у општем живљењу, овековечи. О томе можемо читати у наредној Стевановој рефлексiji: „Нађи речи којима би покрио његов лик као златним плочицама. Да му сачувамо облик и смисао за будућа поколења, иначе ће само тамне птице у лету покрити својим сенкама њега и његове недостижне просторе. А његов лик то си ти сам, Стеван Папа-Катић, први и последњи и једини становник твога живота” (Петровић 1977: 446). Растков јунак при томе нарочито размишља о својим друговима: „То су били моји најбољи другови, скоро крв и кост моје мисли. О, њих никада нећу заборавити. А један је писао песму о крви, злој, отровној, оног другог. Како бих икад више могао разумети неку песму или слику! Како?” (Петровић 1977: 447). Коначно, чини се да Стеванова смрт на крају романа разрешава ту кривицу и доноси неку врсту олакшања. У надахнутој сцени јунак евоцира ратну ситуацију, перципирајући је као детињу игру: „Како се догодило да је ту, да је играјући се рата са Петром, са Миланом, са Андрејком, претварајући се по договору да је он ратник који је пао ту, и да сада лежи и чека болничка носила, и да све изгледа као да је право ратиште? Јер је њихова игра тако страственa и озбиљна да је скоро трагична и да скоро осећа крв како му се слива из недара” (Петровић 1977: 606).

4 Ирац је намеравао да оде у Америку. Ову замисао оствариће Стеван Папа-Катић.

Удругој књизи *Дана шестој* наилазимо и на упечатљив поглед на словенство који упућује Други који је саамеричког континента. Говорећи о Тони, јунакињи која поред осталог чини једну од спона између прве и друге књиге, Американац Џо истиче њену „словенску склоност за трагику” (Петровић 1977: 506). Он, дакле, Словене види као групу народа која је наклоњена трагици. У контексту романа то би могло значити пренаглашену емоционалност, као и драматичан доживљај света. Без таквог или сличног осећања света, да ли биимагинаријум протагонисте *Дана шестој* могао изградити тако сложену и обухватну слику света у којој своје место налазе и најмање честице, али и аспекти планетарног система?

СТРАХ И ДРХТАЊЕ У ДАНУ ШЕСТОМ

„Људи, газећи један преко другог, у грчевима, у врисци и кркљању. Само те очи, страшне, болне, значајне очи живине и људи, изнад историје људи или природе. Сублимне велике очи, лепше од фарова, речитије од пропасти! Корачати, корачати! Не може се више! Не може. Умрети, јест, јест, умрети! Али где? Како?” (Петровић 1977: 275–276).

Аристотел у *Реторици* страх дефинише као болно осећање, узнемиреност која је изазвана представом о предстојећем злу које нас може уништити или причинити патњу. Антички филозоф сматра да се људи не плаше свих зала, као на пример, да буду неправедни и троми духом, већ само оних што им могу причинити велике патње или уништење, и то само онда кад изгледа да та зла нису далеко, већ тако близу да се чине неизбежним (Аристотел 2008: 125). Страх од смрти основа је свих страхова (Ерић 2015: 452). Страх као примарна емоција има и позитивне и негативне аспекте: помаже јединки да се одржи и сачува, али је често и онемогућава да осети пуноћу егзистенције. Страх се, према савременом норвешком филозофу Лашу Свенсену, у великој мери може описати као културно условљена *навика*, док свако осећање, те и страх, има своју еволуциону, друштвену и личну историју (Свенсен 2008: 28, 30).

Доживљај света у *Дану шестом* заснован је на свести примитивног човека, у чему се између осталог огледа пишчева наклоњеност авангардним поетичким тенденцијама. Основна одлика свести архајског човека је мистичност: он је опседнут невидљивим утицајима, за њега су видљив и невидљив свет заправо једно (Леви-Брил 1954: 72). Међутим, у погледу поимања смрти, свет ратног дела Растковог романау одређеној мери је дистанциран од светоназора примитивних људи. Наиме, код Стевана Папа-Катића и других ликова можемо запазити унеколико рационалан, чакнаучан⁵ поглед на смрт, којиу делу, начелно говорећи, не подразумева трансценденцију: „Смрт је прекидање

5 На Стеванов поглед на светутицала је и теорија еволуције. Страх серазвио управо као еволуциона појава: биће без способности да осети страх имало би лошије услове за преживљавање и размножавање од бића које поседује ту особину (Свенсен 2008: 27).

живота и постоји тамо где је живот постојао” (Петровић 1977: 45). Стеван након смрти Смеђег Петра размишља: „Сада је од свега тога остало само једно грдобно, поцрнело тело. Смеђег Петра живот је избацио као нешто мртво, бесциљно. Њега, који је био побуна и кликтање, пре свега другог, природа ће употребити само као материјал за своје даље хемијске процесе. Природи је, дакле, од њега било то довољно...” (Петровић 1977: 259).

Ратни део *Дана шестіої* обележен је атмосфером страха. Такву атмосферу граде моменти стрепње, бојазни, забринутости, тескобе, сете, језе, панике, ужаса, страве и других појавности које су у вези са овом емоцијом. И сама лексема *сїрах* има одређен ниво фреквентности у роману. Тескоби и све-присутности страха доприноси инагомилавање лексеме *сїрах*. Тако су у свеопштој ратној катаклизми „сви” „страховито уплашени” (Петровић 1977: 266): „Свуда је около била страхота и пропаст и све потврђује да ће страхота бити само још страшнија” (Петровић 1977: 165).

Жан Делимо у студији *Сїрах на Заїаду (ог XIV го XVIII века)* пише да, када је колективан, страх може да резултира настраними самоубилачким поступцима, јер доводи до искривљене перцепције стварности. Тако се *збир њојединачних осећањаїресїрављеностї* често окончава суицидом (Делимо 2003: 31, 36). У складу са уверењима француског историчара, бивши затвореници у *Дану шестїом*, који су услед почетка рата пуштени на слободу, један за другим скачу у реку. Приповедач објашњава да је у њиховој свести концепт слободе, изласком на ’слободу’ која је обележена ратним страдањем, потпуно обесмишљен: „Не рекавши најпре ни реч никоме, не прекрстивши се, с високе обале, ударајући најпре о стабла која су расла из литица, падао би у жуту воду и брзо нестајао у њој” (Петровић 1977: 164).

На самом почетку дела протагонисту затичемо згрченог и унезвереног: „Године и векови, који су се тек организовали, тек склапали, као да су извирали ту, пред њим. Згрчио се. Гледајући у своје скупљене руке, без гласа, остављен, пуст, викао је у себи мукло. Лице му је остајало скоро без израза и кретенско” (Петровић 1977: 9). Јунаков ’одговор’ на близину смрти у оклоностима у којим се нашао јесте ’парализованост’: осећање немоћи, унезвереност и отупелост услед великог *їриљења*. А трпљење је, подсећамо, један од лајтмотива како у *Дану шестїом*, тако и у целој трилогији о Ирцу и његовом сину. Стеван не успева ни да викне, да се огласи у форми тог рудиментарног вапаја. Успева једино да викне „у себи мукло”, те тако његово викање бива недовршено и супресовано.

И згрченост Стевановог тела ’одаје’ га да се плаши. У ратном делу *Дана шестїої* тела људи и животиња неретко су приказана у положају згрчености. Супротно Хајдегеровом и Аристотеловом становишту по ком се једино људско биће може плашити, у роману се плаше и животиње, мада се у многим сегментима романа разлика између човека и животиње релативизује, па и потире. Згрчено тело је тихи, елементарни отпор којим телосебе штити. Згрчена тела подсећају и на фетус, и тако додирују средишњу тему књижевног стваралаштва Растка Петровића, а то је феномен рађања. Значај фетуса у људском искуству огледа се у томе што на материјалном и метафоричком

плану фетус представља производ прошлости, маркер садашњости и оличење будућности (Хен, Бетсингер ет ал 2018: 1). На тај начин згрчено тело Стевана Папа-Катића, других ликова и животиња у делу посредно задобија и виталистичке аспекте⁶. Такво тумачење засновано је на савременим схватањима о телу, утемељеним на феноменологији Мерло-Понтија, која, супротно картезијанском дуализму, подразумева да је сопство утиснуто у тело и да је неодвојиво од њега. Свет доживљавамо телом, оно је упориште за искуства сопства и као такво нам служи као полазна тачка у разумевању света, других и себе (према: Жикић 2018: 26).

Мотиви тела и телесности заузимају значајно место у поетици *Дана шестој*. Модерност свеукупног књижевног дела Растка Петровића може се мерити и начином на који су ове теме обрађене у његовом стваралаштву. Начин на који је приказано Стеваново тело свакако доста казује о његовом унутрашњем животу и о његовом саморазумевању. У свеопштој катастрофи рата, у тој биолошкој борби да преживи, јунак себе посматра само као тело, некад и као део тела:

Руке и ноге биле су му испуњене ужасом. Ноге, које су га пренеле по том вратоломном мосту, изнад захукталог понора, не скрећући ни десно ни лево, не подешавајући кораке, не одмакнувши се ниједанпут. Туда је прошло његово тело, у утао где је било још једино чврсто и сигурно. По томе уском и осамљеном диреку, баченом над провалију. Његово тело! Уверено да иде по широком поду, корачало је изнад смрти (Петровић 1977: 49).

Након што се породи, супруга риђег младића саопштиће мудетаље „најстрашније ствари” у његовом животу. Пре него што ће умрети, признаћему прељубу. Риђи ће упитати да ли му јесве то саопштила управо зато што се плаши смрти: „’Не знам’, одговорила је она, гледајући ме. ’Ја се не бојим смрти . . . не само себе ради, већ тебе . . . Ваљда ти не бих рекла, да не. . .’” (Петровић 1977: 284). На овом месту у роману мотив страха спаја теме преваре и смрти. Страх у делу, дакле, превазилази тематске оквире рата и односи се и на општељудске проблеме. У ретроспективном приповедању сазнајемо и да је бивши робијаш Мишо убио своју девојку Јованку, зато што му није хтела дати новац за отварање дућана. У приказивању ове ситуације наглашава се девојчин страх од Мише и његове плахе природе. Њен живот се убрзо окончава. Наплану приповедања сав њен страх се ’оправдава’, јер се десило управо оно од чега јунакиња страховала. Овај и слични примери у делу показују како приповедачпреко мотива страха на веома суптилан начин манипулише и емоцијама читалаца.

Стеванове рефлексije окренутесу најпре животу, смрти, рађању, као и моралним дилемама. Из њих често тек посредно сазнајемо о Папа-Катићевим осећањима: његов доживљај света у великој мери је церебралан, интелектуалан. Чини се, заправо, да Папа-Катић, док иде кроз врлети Албаније и Црне Горе,

6 Витализам заузима значајно место у Растковом роману, као и у поетици овога писца уопште. Умногome је ослоњен на Бергсонова схватања о животном елану, као и на авангардној манифестацији култа примитивизма (Јовић 2005: 276, 284).

често супресује своја осећања, и то најпре размишљањем о рату и свету уопште на 'објективнији' и универзалнији начин – 'метаразмишљањем' о околностима у којима се налази. Универзализација искуства у делу на лингвостилистичком плану остварена је између осталог фреквентношћу инфинитива: „[...] живети, живети. Сачувати то! Живети” (Петровић 1977: 87). Такав начин приповедања иде у складу је са основном поетичком одликом *Дана шестіої*, а то је мито-поетизација (Јовић 2005). И управо је митски 'дискурс', који баштини најпре паганска уверења о женском принципу и цикличном схватању живота, један од начина на који се смрт у роману надилази. Стеванова осећања вероватно најбоље одсликава халуцинантни приказ материјалног света: „Нешто што се збивало споља одговарало је тачно унутарњем животу. И оно ван њега и оно у њему било је тако сјајно и необјашњиво. Задимљено, драстично и несносно, као вода и ватра, ватра и вода наизменично” (Петровић 1977: 54). Смрт се у делу настоји 'порећи' и посредством мотива двојника. Иако је по многим особинама супротан Стевану, Смеђи Петар се у неколиким аспектима може поимати као Стеванов двојник, мада би јунаков двојник могао бити и Стеван Цамић. У неким сегментима романа Стеванова и мисао Смеђег Петра се преплићу, спајају у једно. Тако је и у наредном наводу, где је предмет рефлексije страх, али и позиција човека у свету који се распада:

Умирем . . . Не, не бојим се. То се не може звати страхом, то што ствари више не могу да прихватим очима, да примим чулима, то што сам изbezумљен. Шта је ту страх? Од чега? Нема више ничега, ничега, а страх треба да буде од нечега. Мислим само на нешто друго и то нешто друго ме поремети. Лежим, гледам ово тело, тако тачно: то. [...] Људи пролазе око мене и не виде ме. Они сами су исто што и ја, тако бесомучно ограничени у низу бесомучно ограничених могућности. Али ти! Ти знаш шта се крије баш у овом склопу. У мени, у Смеђем Петру. (Петровић 1977: 198–199).

У Стевановим размишљањима у више наврата испливава оно индивидуално, које се односи на сопство, и које протагониста види као чисту осећајност. То индивидуалноје и извориште страха у *Дану шестіом*. Наиме, сходно схватању Томе Аквинског по ком „сав страх потиче од наше љубави према нечему” (према: Свенсен 2008: 46), Стеванов страх да ће умрети долази од тога што јунак ипак има снажну жељу да живи, о чему дознајемо и у одељку „Стеванове 'мисли у олуји' када је добила свој смисао и свој облик”:

Али све ње мисли, сва ња осећања, ма колико узалудна, смешна, чудна, на овом корачању, иде изнемогли рејрући остијају њоред њуија, иде су, њре свеја, њлад и њомор, дележе се вољно или невољно, свесно или несвесно, њравилно и њтачно, нејде у свестии. Нешијо шиио их надмаиује уређује се лудачки симе- њрично, одбацује од себе разлике, ња доноси само вредности и из ње изирађује једно једино, крујино, чврстио и чистио, кристијално као лед: Ја. Ја! И њо је све шиио за мене, индивидуално, за мене у овом малаксавању, у њравцу ове њлани- не, значи животи[...] Можда је код друјих Ја друкчије, на друјом месіу њела, њо Ја које не одіовара ничем у науци и које је одређено само осећањем, неком врстио халуцинације од дејињсїва (Петровић 1977: 156).

Дан шестии је сложено дело и у погледу наративне стратегије. При томе је слика света у роману углавном преломљена кроз свест главног јунака, мада се неретко казује и из перспектива других ликова. У једном сегменту приповеда се о Јозефу Седличеку. Тај меандар наратије формално је уклопљен у дневник Стевана Папа-Катића, иако казивање о Седличеку практично представља домен о коме протагониста *Дана шестии* није могао имати никакво знање. На оваквим 'копчама' у Растковом роману можемо увидети интервенције наративне инстанце која управља целокупном причом, односно интервенције (имплицирног) хипотетичког фокализатора који има кредибилитет да проговори о нечему о чему Папа-Катић није могао бити информисан⁷.

Приповедањем о Словаку Јозефу Седличеку суптилно се гради и антиратни слој романа. То се чини тиме што се приказује да је саистим недаћима и страдањем суочена и она друга, супростављена страна у рату. Не би ли читалац развио емпатију и према Јозефу, приповедач бира да о њему проговори *ab ovo*, од његовог рођења, па и од тренутка када је зачет. О Седличеку приповедна инстанца казује и следеће: „А и сама ова глад уништавала га је као тајна. Глад га је већ сасвим оборила; увек је био слаб, а сада је и повраћао сваки час. Или од глади, или можда од какве болести, већ је имао неко неодређено и плахо привиђење. Био је необично побожан и ова привиђења сматрао је, унеколико, већ уласком у смрт. То га је испуњавало грозним страхом” (Петровић 1977: 93). Јозеф се осећа као да је између два света, оностраног и оностраног. Иако је „необично побожан”, он је уплашен пред смрћу. Привиђења га воде у свет додатне сумње и страха, и ту му не помаже његова побожност. Овакво стање Седличека долази од његовог страха да ће умрети од глади.

Страх се у *Дану шестии* огледа и умотивима крика, вриске, крклања, урлика, цике, као и у аспектима буке и ларме, који су често позадина збивања. Људи су успаничени и у страху вичу и наглашавају се. Неки од њих, не би ли скренули мисли са страха са којима су суочени, говоре о баналним, површим темама, које на моменте у роман уводе мелодрамске заплете. У мотиву крика могао би се уочити и талог експресионистичког искуства и познате Мункове слике, која, слично Растку Петровићу у овом делу, крик не везује искључиво за ратно искуство већ за општу анксиозност модерног човека. Иако се често осамљује, Папа-Катић као да ипак жели да 'подели' са неким свој крик, тај рудиментарни облик изражавања осећања који свакако може имати и димензију интерперсоналности: „Наједном Стеван је био сасвим сам у овој соби. Свечан и потпуно осамљен. Ничега више није било око њега за шта би везао свој крик” (Петровић 1977: 115).

О страху у *Дану шестии* сведоче и снови јунака, тај „језик душе, којим проговара наше несвесно на један симболички начин” (Требјешанин 2016: 247). Према Фројду, сан је прикривено испуњење једне потиснуте жеље

7 Више о хипотетичкој фокализацији и уопште појму фокализације у оквиру посткласичне нартологије: Вуловић 2016.

(према: Требјешанин 2016: 249). За разлику од Фројда, Јунг сматра да сан није пука фасада иза које треба тражити неко латентно, тобож скривено значење, већ је „сан своје сопствено тумачење” (према: Требјешанин 2016: 249). За примитивног човека сан је близак смрти (Леви-Брил 1954: 72–73). У једном од снова Стевана Папа-Катића учачавамо страх од смрзавања:

Није могао да се разбуди, толико је био уморан и толико му је сан био дубок, али, истовремено, толико је трпео од хладноће, да је његово сањање непрестано било скопчано с тим. Један глуп сан [...] Купа се у реци. Одједном настане грдна олуја и мрак и река се цела смрзне чак до дна. Долазе људи – распознаје међ њима и своје рођаке – и лепо исецају правоугаони комад леда у коме се и он налази с главом напоље. Говори с њима. Најбоље да га пошљу у јужне крајеве, да би се вода око њега растопила, или да га ставе на велику хлебарску пећ. И одједном, он је доиста на хлебној пећи. Осећа топлоту, пријатну, скоро врелину, а вода се слива с њега. Али онај што ложи пећ не може више да нађе лопату за угаљ. Тражи је свуда, иде у варош да је нађе. Види га како иде по вароши, улази из куће у кућу, али лопате нема. Пећ се охладила сасвим, а он је опет у санти леда (Петровић 1977: 142).

Спавање у условима велике хладноће, под отвореним небом⁸, свакако је претња по живот. Стога Стевана Папа-Катића мори мисао о смрзавању. Овај и други јунакови снови у роману – попут оног где му рибе гризу ноге (Петровић 1977: 127) – спадају у кошмаре, снове који буде сневача и којих сејасно сећа (према: Драисма 2016: 204), чији је главни састојак увек – страх (Драисма 2016: 206).

Папа-Катић свој страхпокушава да надиђе корачањем, неодустајањем, те се принципом активности – супротно ситуацији с почетка *Дана шестог* – бори за своју егзистенцију. Он ће и увидети да га је управо „паника да не остане заувек на путу довела” скоро надамак мора (Петровић 1977: 343). И у том аспекту се огледа витализам у Петровићевом роману:

Долазећи као јед и као жуч изгладнелога, нови дан се наметао својим трајањем. Требало је преживети, чинећи нешто. Стеван је хтео да корача; корачао је. Мислио је на то и свака реч његових мисли постајала је одлуком. Где год би спустио свој поглед, наишао би на препреку. Све би се већ од свог постанка обзнањивало као препрека. Сваком речју своје мисли, међутим, независно од њеног значаја, желео је да савлада те препреке. Није се плашио, није био у паници. Корачао је даље (Петровић 1977: 105).

Уместо да све време говоримо о страху, било би прецизније рећи да се у доживљају света код Папа-Катића и других ликова суптилно прожимају страх и стрепња. Стрепња је, према Кјеркегору, једна врста очајања која је конститутивни чинилац људске егзистенције. Она је свест о застрашујућој и недокучивој слободи избора коју имамо. Стога је предмет стрепње, за разлику од страха, неодређен, управо због непрегледности избора које

8 Недић примећује да се већи део збивања у *Дану шестом* одвија „под отвореним небом, у најелементарнијој природи” (Недић 1972: 109).

појединац има (Кјеркегор 1970)⁹. Посебно упечатљив поглед на стрепњу даје Сартр у чувеној студији *Биће и ништивило* (1943): „Вртоглавица је стрепња у толикој мјери уколико се бојим, не да ћу пасти у провалију већ да ћу се сам бацити у њу. Једна ситуација изазива страх уколико постоји могућност да извана промијени мој живот, а моје биће изазива стрепњу до те мере да немам повјерења у самог себе нити у своје властите реакције у тој ситуацији” (Сартр 1983: 54–55).

Слично ситуацији којом Сартр илуструје своје поимање стрепње, Стеван Папа-Катић док прелази преко амбиса ипак ’бира’ да живи: „Било је хиљаду комбинација да слети у провалију, а само једна, она најтежа, преводила га је на другу страну. И он је несвесно учинио баш њу” (Петровић 1977: 49). Стеван ће, уз то, прекинути ланац самоубистава у својој породици, што представља еманципаторски импулс код јунака. Док размишља о самоубиству Ирца и Ј.-а, он уједно имплицитно разматра самоубиство као могућност разрешења његовог живота – самоубиство и смрт део су ’Стевана’ још од детињства:

[...] када је Ј. извршио самоубиство, и у Стевановом животу као да је смрт почела да се меша са свим оним што још живи; као да је један део ње и у свиленим наборима његове матере, један део на папучама дединим и да се вуче по свим хартијама и на свим писаљкама. По његовим тадашњим појмовима, смрт је стално била присутна у кући у којој је живео, кад год није са друговима. Настало је општење, преко свих постојећих граница, онога што живи са оним што је иза смрти. Онда он није био ништа схватио, али ноћу, када се плашио, њега је било мање страх да остане сам у својој собици него да пређе код мајке (Петровић 1977: 45).

Стеван закључује да у рату односизмеђу људи „више не служи моралу” и размишља о начину на који се опходи према другоме, према коме каткад нема саосећања ни љубави. У том смислу би се могло рећи да Папа-Катић стрепи управо од себе и своје природе: „У ствари их не волим онда кад зажелим, свим својим дићем, да њрине комад који им нудим. Мрзим их када одвратише свој од моја њоїлега и не желе да се дохватише њонуђеноїа хлеба или шећера. Можда је њо сада само стїрах да ћу једноїа дана и ја истио њако ѡрезираїти све, да ћу и сам одбїїти да ѡримим ѡарче шећера од оноїа који ми ѡа буге нудио, ѡа макар цркао” (Петровић 1977: 160). И кад се наизглед плаши за другога и за судбину колектива, он се у ствари боји за себе и свој живот: „Није их волео, страшио се само за њих за доказ нечега што постоји само док они постоје” (Петровић 1977: 106). Такве, начелно моралне дилеме, предмет су и јунакових рефлексива у „Стевановој Мисли у олуји” када је добила свој смисао и свој облик”, где поред осталог читамо:

9 Лаш Свенсен истиче да разлика између страха и стрепње није тако јасна: и страх може да садржи неизвесност када је реч о његовом објекту и могућем избегавању: бојиш се одређеног објекта, али не знаш сасвим тачно шта је то у објекту чега се бојиш и како желиш да се односиш према објекту. Многе патње проузроковане стрепњом означене су тиме да имају неки објекат, да човек зна од чега стрепи, али је несигурно како би тај објекат могао да утиче на сопствени живот (Свенсен 2008: 41–42).

Паћим. Сћрашно! Физички, морално. Није ли све ѿо укујно само ѿаћња: корачаћи. И не најрежем ли се овако, мозіом, само заћо шћо сам у кошмару физичкој најора? Кад једанћућ ѿстојој физички најор, онда је и најор мозіа само део оћшћеј физичкој најрезања. Најрезање да закључим да је ћу ѿо и ѿо осећање, да су ћу сва осећања. Замор од сћраха да неко не ћроуустим. Замор од очајања да, маколико ѿажљиво моћрио, ћребројавао слојеве мисли, ићак нећу можда усћећи да их све ѿовежем (Петровић 1977: 153).

Стевану је стало да „запише” оно што му се догађа, „сваки дан што се збива” (Петровић 1977: 325). Плаши се да неко осећање не пропусти. Ту се дотичемо и сложеног питања дневничке форме у *Дану шестіом*¹⁰. У једном од разговора са својим другарима из детињства, Милан му казује: „Када се све заврши, ти ћеш ми испричати и провести ме кроз све то што си рекао да сада проживљаваш. Можда ће бити већа ствар бити вођен кроз то од тебе накнадно, него бити одмах са тобом. Ићи ћемо заједно једанпут, у једном правцу. То остаје. Сада је немогуће” (Петровић 1977: 113)¹¹. Миланове речи задобијају метатекстуалну вредност: он истиче значај накнадне Стеванове артикулације и вербализације – наративизације искуства рата. Један од разлога зашто Стеван жели да освести свако своје осећање и његову нијансу, видимо, литерарне је природе. Јунак има велико поверење у речи: „Речи су нешто значиле, мисли су нешто значиле” (Петровић 1977: 19). Речи у *Дану шестіом* на моменте задобијају и своју онтологију: „Човек крај мене живо подвуче руком, по хоризонту, нову реченицу коју ће тек изустити” (Петровић 1977: 160).

Ратни део романа *Дан шестіи* Растка Петровића несумњиво је прожет мотивима страха и стрепње. У другој књизи, која се поетички умногоме разликује од прве, овај мотив је знатно мање заступљен. За другу књигу карактеристична је својеврсна дисперзија тема и судбина, док је на плану осећајности свакако натопљена јунаковим ратним искуством. Страх је, у својим различитим појавностима, у многим аспектима прве књиге имплициран, мада се каткади експлицира, нарочитоу рефлексјама главног јунака. Тако је мотив страха склопчан са средишњим темама у Петровићевом роману. У првом делу *Дана шестіој* страхом је опхрван протагониста, али и многи други ликови, чак и животиње. Страх се огледа и у начину на који супредстављена тела. Можемо га, затим, уочити у халуцинантној визији материјалног света, затим у сновима, мотивима крика, вриске, вике, буке, а нарочито у јунаковој стрепњи за свој живот, али и у његовој стрепњи од себе и сопствене природе. Страх долази и од Стеванове потребе да своје искуство Великог рата преточи у текст. Овај мотив се не односи искључиво на ратне околности већ укључује и универзалне људске проблеме.

Страх је у *Дану шестіом* она врста статичког мотива која се попут какве стихије прелива на остатак дела.

10 Нека од могућих тумачења формедневника у *Дану шестіом* предлажу Петровић 2013: 186–189. и Душанић 2017.

11 У роману се дискретно помиње и да Папа-Катић пише поезију.

ИЗВОРИ

Петровић 1977: Растко Петровић, *Дан шестии*, приредили Јован Христић и Милан Дедицац, Београд: Нолит.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 2008: Aristotel, *Retorika*, prevod sa starohelenskog i komentari dr Marko Višić, Podgorica: ИТР „Unireks”.
- Вуловић 2016: Јелена Вуловић, „После Женета: фокализација у очима посткласичне наратологије”, *Зборник Мајилице српске за књижености и језик*, књ. 63, св. 2 (2016), стр. 533–552.
- Делимо 2003: Žan Delimo, *Strah na Zapadu (odXIV doXVIII veka): opsednuti grad*, preveo sa francuskog i predgovor napisao Zoran Stojanović, Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Дероко 1984: Александар Дероко, *А ондак је леицијо јеројлан над Београдом: сећања*, Београд: Народна књига.
- Драисма 2016: Dauve Draisma, *Tkač snova*, sa holandskog prevела Bojana Budimir, Beograd: Clio.
- Ерић 2015: Ljubomir Erić sa saradnicima, *Enciklopedija straha*, Beograd: Službeni glasnik.
- Жикић 2018: Бојан Жикић, *Антропологија шела*, Београд: Филозофски факултет.
- Душанић 2017: Дуња Душанић, „Дневник – сећање – роман”, *Фикција као сведочанство: Искусство Првој светској рати у угрози српских модерности*, Београд: Досије студио, стр. 269–334.
- Јасперс 1989: Karl Jaspers, „Granične situacije”, *Filozofija*, prev. Olga Kostrešević, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 386–417.
- Јовић 2005: Бојан Јовић, *Поетика Расика Петровића: структура, контекст*, Београд: Народна књига.
- Јоковић 1994: *Имагинација историје: проблем историјске и књижевностететске дисципине у српском роману о Првом светском рату – европски контекст*, Београд: Просвета.
- Кјеркегор 1970: Серен Кјеркегор, *Појам стиреиње: обично, психолошки усмерено разматрање у урвцу доимачичкој проблематике о наследном греху*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Леви-Брил 1954: Lucien Lévy-Bruhl, sa francuskog preveo dr Niko Berus, Zagreb: Kultura.
- Недић 1972: Marko Nedić, *Magija poetske proze*, Beograd: „Delo”.
- Петровић 2013: Предраг Петровић, *Откривање шовалијетета: романи Расика Петровића*, Београд: Службени гласник.
- Сартр 1983: Žan-Pol Sartre, *Biće i ništavilo: ogleđ iz fenomenološke ontologije*, sa francuskog preveo Mirko Zurovac, Beograd: Nolit.
- Свенсен 2008: Laš Fr. H. Svensen, *Filozofija straha*, preveo sa norveškog Ljubiša Rajić, Beograd: Geopoetika.
- Тредјешанин 2016: Žarko Trebješanin, „Savremeni naučni pogled na snove”, pogovor u: Dauve Draisma, *Tkač snova*, prevела sa holandskog Bojana Budimir, Beograd: Clio, str. 245–261.
- Ђоровић 2005: Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, Београд: Алнари, АКИА М. Принц.
- Хартман 2014: John J. Hartman, „Anna Freud and the Holocaust: Mourning and survival guilt”, *The International Journal of Psychoanalysis*, volume 95, issue 6, pp. 1183–1210.

Хен, Бетсингер ет ал 2018: Sallie Han, Tracy K. Betsinger and Amy B. Scott, „Introduction: Conceiving the Anthropology of the Fetus“, in: *The Anthropology of the Fetus: Biology, Culture, and Society*, edited by Sallie Han, Tracy K. Betsinger and Amy B. Scott, New York: Berghahn Books, pp. 1–12.

Magda G. MILIKIĆ

FEAR IN RASTKO PETROVIĆ'S NOVEL *THE SIXTH DAY* [DAN ŠESTI]

Summary

In the paper we interpreted the motif of fear in Rastko Petrović's novel *The Sixth Day* [*Dan šesti*]. The aim of the research was to bring up and problematize basic aspects of this motif in the novel. At the beginning of the paper we sketched a frame for our research by emphasizing *borderline situations* in *The Sixth Day* and particularly by pointing out significance of the main character's age for analysis of the fear in the novel. In central part of the text we analysed several aspects of the motif of fear, such as: representation of bodies in the novel, representation of material world as a whole, screaming, shouting in the novel, dreams etc. Our research has shown that, even though the motif is not that commonly mentioned, it is implicit present throughout the novel, in the form of fear and anxiety as well.

Key words: Rastko Petrović (1898–1949), *The Sixth Day*, novel, modernism, fear, anxiety.